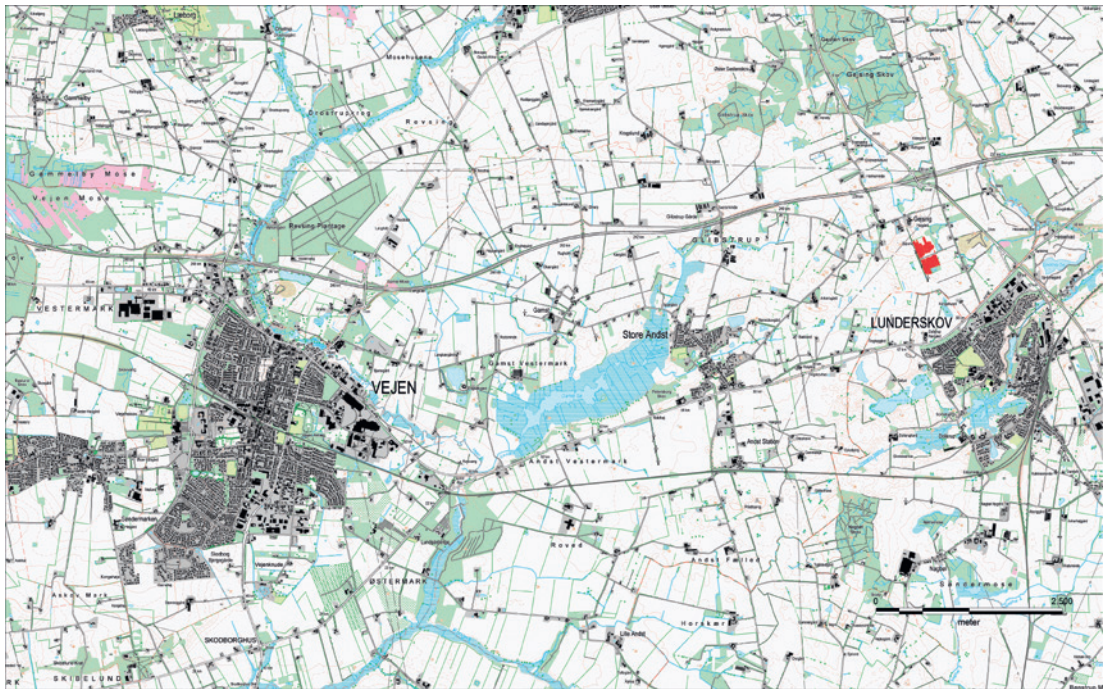

Gejsings glemte gårde. Om en forladt bebyggelse fra overgangen mellem vikingetid og middelalder

Af Lars Grundvad & Martin Egelund Poulsen

Det sker ikke så ofte, som man ellers kunne håbe, at Museet Sønderkov får lejlighed til at gennemføre udgravninger på de store, åbne arealer i den østlige del af Vejen kommune. Men engang imellem skal der anlægges veje, udstykes boliggrunde, nedgraves ledningsnet eller indvindes råstoffer, og

forud for disse anlægsarbejder rykker museets arkæologer typisk ud og undersøger de givne projektarealer. Dette skete også i 2018, da et areal på ca. 8200 m² blev udgravet i forbindelse med en grusgravudvidelse ved Gejsing nord for Lunderskov i den østligste udkant af kommunen, tilhørende

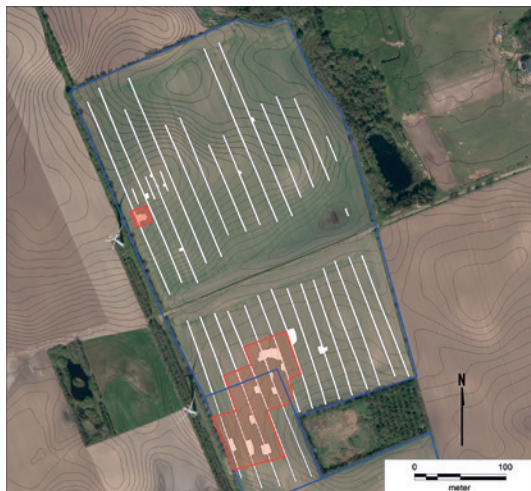

Med rødt er undersøgelsesarealerne ved Gejsing vist mod nordøst, nord for Lunderskov.
Grafik: Lars Grundvad, Museet Sønderkov.

entreprenørfirmaet Hans Frisesdahl A/S. Spredt ud over arealet blev der fundet en spændende og relativt velbevaret vikingetids- og middelalderbebyggelse. Men mulden skjulte også ældre levn, hvor en jordfæstegrav med et spændende gravgods fremhæves i det følgende. Dog er artiklens primære mål at præsentere de gårdsbygninger, der blev udgravet på pladsen; en landbebyggelse, der atter forsvandt i starten af middelalderen, men som har givet ny viden om hustypernes udvikling for 1000 år siden.¹

Undersøgelsens forhistorie

Allerede i 2017 blev den første arkæologiske forundersøgelse gennemført på markerne ved gravhøjen Bavnehøj, som har navngivet udgravningen, hvor Hans Frisesdahl A/S' nuværende grusgravning og råstofsortering finder sted nær Gejsing. Arealet for 2017-forundersøgelsen lå længst mod syd på projektarealet og var et temmelig lavtliggende område på ca. 2,7 hektar. Der blev ikke opdaget nævneværdige fortidsminder, og arealerne blev derfor frigivet. Allerede i marts 2018 ønskede virksomheden at udvide grusgravningen yderligere mod nordvest, og i den forbindelse blev et tilstødende areal på ca. 1,1 hektar forundersøgt arkæologisk. På denne nordligere del, hvor terrænet stiger markant, blev der fundet spor efter fem hustomter, som antageligt var fra middelalderens ældre halvdel. Et fundrigt areal på 5500 m² kunne derfor ikke frigives til råstofindvinding. Middelalderbebyggelsen med de fem langhuse forventedes at fortsætte længere mod nord, hvilket gjorde en forundersøgelse af det seneste udvidelsesareal nødvendig – et

Luftfoto med højdekurver af det samlede undersøgelsesareal på Bavnehøj-lokaliteten. Søgegrøfter er markeret med hvidt, og de fundrige felter er angivet med rødt. Mod sydøst ses resterne af et mindre vådområde. Grafik: Scott Robert Dollar, Museet Sønderkov efter Geodatastyrelsen.

område som skulle være færdigudgravet ved udgangen af 2018.

Fra nærområdet omkring de udgravede levn kendes en del fortidsminder af forskellig alder og karakter. Syd og øst for forundersøgelsesarealet findes en koncentration af gravhøje – både fredede og overpløjede. Desuden er der igennem flere års grundig rekognoscering af amatørarkæolog Ingvor Filtenborg påvist flere flintkoncentrationer og dermed opholds- eller bopladser fra ældre og yngre stenalder syd og vest for arealet samt i det nordvestre hjørne af det samlede undersøgelsesareal. Videre har *Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev* udgravet en plads med vikingetidsbebyg-

gelse ved Dollerupgård, som ligger ca. 2 km syd for nærværende udgravningsareal. Denne plads er relevant i forhold til det yngste udgravede materiale ved Gejsing.

Sidst, men ikke mindst, så er et større område, der ligger omtrent 600 meter vest for grusgravsarealet, udpeget som kulturarvsareal, fordi det blandt andet rummer en del af Trældiget – en såkaldt folkevold dateret til yngre jernalder (ca. 400-800 e.Kr.). Dette er særligt interessant i forhold til den udgravede jernaldergrav.

Landskabet

For at forstå forudsætningerne for tilstedeværelsen af de fortidsminder, der undersøges ved arkæologiske udgravninger, er det altid relevant at belyse landskabet lokalt. Således domineres det her berørte areal mod nord af en øst-vest gående højderyg, som fortsætter længere mod vest, og som stiger yderligere mod nord uden for feltgrænsen, hvor den danner lokalområdets højeste punkt på 61 m over havet – selve Bavnehøj. Mod syd og nord falder terrænet brat, hvor tre vandhuller udgør resterne af et større og mere sammenhængende vådområde, der eksisterede før de omfattende landskabsdraineringer i 1800-tallet og starten af 1900-årene.

En øst-vestgående grusvej, som løber vest for Egholtvej, der adskiller den nordlige forundersøgte og delvist frigivne andel og den sydlige del af det nyeste grusgravsareal, er anlagt i en naturligt dannet lavning (42 m over havet.). Herfra stiger terrænet igen markant mod syd, hvor bebyggelsen, som er denne udgravnings ene primærresultat, er registreret (46 m.o.h.). Syd herfor falder

landskabet atter, og mod sydøst ligger endnu et vandhul, der udgør et naturfredet område.

Det stærkt kuperede terræn er dannet under sidste istid, hvor området udgjorde en del af et større geomorfologisk overgangsområde, som repræsenterede den vestlige udkant af den østjyske ungmoræne, hvor Weichsel-istiden havde sit maksimale isfremstød for omtrent 18.000 år siden. Den nærmeste gletscherport har stået ved Gamst Søenge, som ligger blot 4 km vest for lokaliteten. Landskabet er i dette senglaciale grænseområde præget af mange dødishuller, hvilket endnu er tydeligt i form af det store antal smålavninger i terrænet. Før landskabsdraineringerne i nyere tid var højdepunkterne mere eller mindre omgivet af vådområder og vandløb i alle retninger. Rester af disse vådbundsarealer fremstår endnu tydeligt som vand- og mosehuller.

Undersøgelsens resultater

Undersøgelsen blev gennemført således, at der med en stor gravemaskine blev muldaffrømmet i øst-vest orienterede baner. Den afrømmede muld blev kørt i depot nordvest for udgravningsarealet, hvorved det blev muligt at blottlægge det samlede undersøgelsesfelt i én ombæring, hvilket resulterede i en stor og sammenhængende flade, som afslutningsvis kunne fotograferes med drone.

Graven med ringgrøft – en formodet enkeltgrav
Længst mod nordvest, nær selve Bavnehøjen, blev endnu en gravhøjtomt opdaget i form af en tydelig nedgravet ringgrøft på ca. 10 m i diameter med en oval centralgrav på 3,3 x 2,6 m samt et par mulige tilstøden-

de grave. Alle de formodede grave ligger inden for en beskyttelseszone til en vindmølle og skulle derfor ikke berøres i forbindelse med den kommende råstofindvinding. Derfor blev det besluttet kun at fladeregistrere gravkomplekset og derved bevare gravfreden. Dog blev et enkelt snit foretaget i vestdelen af ringgrøften for at undersøge bevaringsgraden, som heldigvis viste sig at være mindre kritisk. Baseret på flint og potteskår opsamlet på overfladen af de tre anlæg inden for ringgrøften, må der være tale om resterne af en hidtil uregistreret højtomt fra enkeltgravskulturen (2800-2350 f.Kr.).

Germanertidsgraven

Ligeledes mod nordvest, kun 15 meter fra den formodede enkeltgravshøj, blev et øst-vest orienteret rektangulært anlæg med flademål på 230 x 86 cm opdaget og udgravet,

idet det var placeret lige uden for en af vindmøllernes beskyttelseszone. Tilsyneladende lå denne formodede jordfæstegrav isoleret, hvilket en mindre udvidelse omkring anlægget og de tilstødende søgegrøfter viste. Derfor blev det besluttet at undersøge graven allerede under forundersøgelserne.

Der var tydeligvis tale om en jordfæstegrav, for i en halv meters dybde dukkede skeletrester op ved kranieregionen, ved bækkenet og lårene samt i fodenden. Det var dog nærmest kun i hovedenden og bækkenpartiet, at konkrete knoglefragmenter kunne optages, for resten var bortsmuldret som følge af den kalkfattige sandundergrund. Et større bagparti fra kraniet, et overkæbefragment med en tand, tre løse tænder samt talrige små knoglerester blev indsamlet. Der er sandsynligvis tale om en

I forgrunden ses en søgegrøftsudvidelse med en gravhøjtomt i form af en ringgrøft, der omkranser to-tre potentielle grave.

Foto: Martin Egelund Poulsen, Museet Sønderkov.

Ovenfor ses jordfæstegravens bundniveau med de endnu synlige spor efter den gravlagte. Kranieresten ligger lige under fotostokken, og ved hofteregionen anes en kniv. Bemærk den formuldede aftegning af benene i forgrunden.

Ovenfor ses de konserverede bæltespænder af bronze. Fotos hhv. Martin Egelund Poulsen og Lars Grundvad, begge Museet Sønderkov.

fuldvoksen mandsperson på omkring 180 cm i højden, der var begravet i udstrakt ryg-leje med hovedet i vest og fødderne i øst.

I den nordlige side af hofteregionen lå mandens gravgods tæt samlet. Det drejer sig om en jernkniv samt et ovalt og et rektangulært bæltespænde af bronze. Det ovale eksemplar har en snoet, reliefferet kant, mens det rektangulære er forsynet med tre gennemgående riller og indstemplede småcirkler. Med en vis usikkerhed som følge af manglende sammenligningsmateriale, er det tolkningen, at den gravlagte mand er stedt til hvile engang i 400- eller 500-tallet. Jordfæstegrave fra denne periode er meget sjældne i det nuværende Vejen kommune.

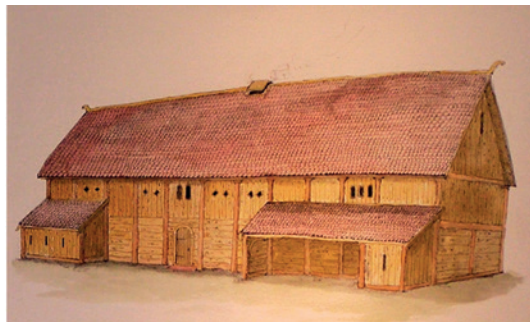
Bebyggelsen fra sen vikingetid og/eller tidlig middelalder

Nærværende artikels primære emne er den bebyggelse, som især blev dokumenteret ved den systematiske udgravning i 2018. Undersøgelsen afslørede således tomterne efter 14 huskonstruktioner af forskellige typer og dimensioner, og dertil kom endnu en, som blev færdigudgravet ved forundersøgelsen af arealet. Fælles for tomterne er, at de er orienteret mod det lille lokale vådbundsområde sydøst på projektarealet. Det stemmer godt med de historiske kort, der viser, at vådområdet er gammelkendt, men der ses ingen gårde på arealet. Det betyder, at den nyundersøgte bebyggelse var helt udvisket i landskab og bevidsthed ved udskiftningstiden omkring 1800. Også de skriftlige kilder er tavse om en gårdsbebyggelse syd for Bavneshøj, hvorfor al viden om stedet udelukkende kan fremdrages arkæologisk.

Som et formodet sydjysk indlandsfænomen blev der ikke erkendt jordgravede toftegrænser mellem de gårde, som husene har været tilknyttet. At der var tale om forskellige gårde afsløres af deres indbyrdes placeringer samt antallet af registrerede bygninger. Grundet de manglende toftegrænser, er det næsten umuligt at berette om gårdenes størrelse, struktur og byggefaser. Derimod kan der fortælles særskilt om husene, deres datering og deres konstruktion, fordi alle hustomter blev udgravet. Det var klart, at alle de erkendte huse oprindeligt var stolpebyggede, og typologisk skal de henføres til sen vikingetid og tidlig middelalder (1000- og 1100-årene). Ingen af stolpehullerne var dybt nedgravede, og det antyder, at husene var af usædvanligt spinkel karakter, eller at de arkæologiske levn var nedslidte gennem århundrederne, hvilket desværre er en hyppigere dokumenteret omstændighed inden for de senere årtier.

Hustomterne var i næsten alle tilfælde uden tagbærende stolpehuller i de indre rum, hvilket er typisk for den tidlige middelalder. Dateringen støttes af formen på enkelte huse med helt parallelt stående vægforløb og rette gavle. Derudover havde enkelte hustomter såkaldte udskud, som vil sige mindre tagdækkede rum, som var placeret på dele af eller langs hele vægpartier. Netop dette bygningstræk regnes for et tidligmiddelalderligt særtræk. Hvad udskud blev brugt til, er usikkert, men hesteopstaldning samt opbevaring af forråd og andre produkter er ofte foreslået.

Antallet af huse indikerer, at brugen af de givne bygninger var forskellig. Særlig bemærkelsesværdig er eksempelvis en areal-

Rekonstruktionstegning af et tidligt middelalderhus med udskud nær gavlene.

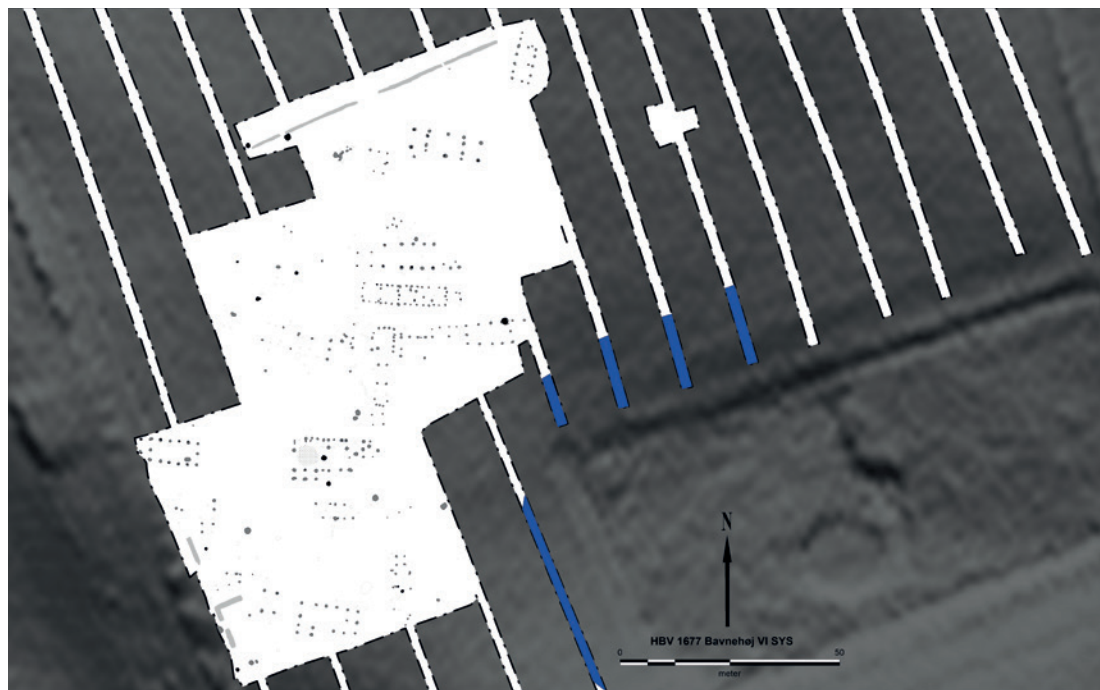
Gavlenden på et hus med ligesidede vægge og rette gavle.

*Tegning: Svend Aage Knudsen, Museet Sønderkov.
Foto: Lars Grundvad, Museet Sønderkov.*

Det samlede systematisk udgravede areal og alle hustomter markeret ved snitgravede huller stående i modlys. Mod sydøst ses resterne af det omtalte vådområde, som majoriteten af konstruktionerne orienterer sig imod.

Foto: Konstantinos Alexiou for Museet Sønderkov.

Placeret på LIDAR-opmålinger ses den bebyggelse, der blev udgravet i efteråret 2018. Blå viser de vådbundarealer, som kunne ses arkæologisk.

Grafik: Museet på Sønderkov.

mæssigt markant større hustomt midt på udgravningsarealet. Den var velbevaret og af et sådant omfang, at huset må repræsentere selve boligen eller hovedbygningen på gården. Nord herfor fandtes et næsten lige så omfangsrigt, men dårligere bevaret hus, som sandsynligvis havde en lignende funktion. Rundt omkring disse større bygninger var de øvrige stolpebyggede huse placeret, og de har højst sandsynligt fungeret som avls- og ladebygninger. Stolpehullerne indeholdt desværre ikke organisk materiale, som kunne give mere detaljerede informationer om brug og anvendelse, selv om udtagning

af anvendeligt prøvemateriale var højprioriteret under udgravningen af husene.

Genstandsmæssigt bød udgravningen af vikingetids- og middelaldergårdene heller ikke på nævneværdige opdagelser, som kunne datere gårdene mere præcist eller fortælle nærmere om livet på pladsen. Derimod blev en række affaldsgruber undersøgt i relation til det førnævnte storhus midt på lokaliteten. Affaldet deri bestod af et relativt stort knoglemateriale inklusive tænder fra et større husdyr, som dog ikke kunne artsbestemmes, fordi bevaringstilstanden var meget ringe, men ko er et kvalificeret

forslag. Fundet giver trods alt et lille indblik i dagliglivet på pladsen med dyrehold, slagting, madvaner etc.

Hvad naturvidenskaben beretter

For vikingetidens og de middelalderlige levn gælder, at hustomterne blev typologisk dateret under udgravningsprocessen og i starten af den efterfølgende beretningsproces. For at undersøge og bekræfte dateringen blev der for fem tomters vedkommende fremsendt trækulsmateriale i form af brændt korn og i mindre grad brændt træ til tre C^{14} -dateringer for hver udvalgte hustomt. AMSlab ved Aarhus Universitet udførte analyserne, som lå klar i september 2020 (Kanstrup 2020).

Årsagen til denne prøvetagningsdisponering var, at hustypologien antydede en længerevarende bebyggelseskontinuitet på lokaliteten; en tidshorisont, som ikke nøjagtigt kunne belyses ved arkæologiske iagttagelser som f.eks. stratigrafi mellem konstruktionerne eller i genstandsfundene. Dertil er der desværre aldrig udført tilstrækkelige naturvidenskabelige dateringer af lignende hustyper i regionen, hvorfor der hersker en uklarhed om hustypologiernes dateringsmæssige korrekthed i det sydjyske.

De C^{14} -daterede huse dateredes således hver ved tre analyser. Årsagen til at anvende tre analyser er, at vi ønskede at styrke det statistiske belæg mest muligt for en korrekt datering. Vores erfaring ved C^{14} -dateringer af hustomter fra oldtiden har vist, at der på lokaliteter som Bavnehøj-pladsen er stor risiko for forurening af det udtagne prøvemateriale. Ved at få udført flere og mere

præcise naturvidenskabelige dateringer, kan vi placere bebyggelseslevnene i en mere korrekt kontekst både lokalt og regionalt. Denne viden vil på sigt få betydning i større nationale forskningsstudier.

Dateringsanalyserne er særdeles interessante for det hustypologiske studie, fordi flere af husene med middelalderlige karakteristika blev placeret i sen vikingetid (1000-tallet). Det kan potentielt være med til at ændre vores forståelse af, hvornår givne bygningstræk faktisk blev introduceret generelt eller regionalt.

Undersøgelsens betydning

Set i et dansk bebyggelsesmæssigt perspektiv er pladsen ved Bavnehøj ikke specielt atypisk, fremtrædende, ekstraordinær, eliterelateret eller på anden måde spektakulær. Men deri ligger pladsens styrke, for udgravningerne har løftet sløret for en ganske ordinær vikingetids- og middelalderbebyggelse, som giver et lille indblik i livets rammer for majoriteten i vikingetid og middelalder; nemlig bondestanden. En befolkningsgruppe, som alt for sjældent får opmærksomhed, fordi den oftest kun efterlod husholdningskeramik og andre hverdagsgenstande.

Pladsen ved Bavnehøj har afsløret flere små detaljer. For hustomternes vedkommende er de en vigtig brik i forståelsen af den hustypologiske kronologi, som derved kan styrkes for en hel region, hvor den arkitektoniske udvikling i landbebyggelserne endnu fremstår mindre velfunderet. Ved at styrke den kronologiske forståelse vil det på sigt blive lettere at danne sig hurtige, dateringsmæssige overblik ved fremtidige

undersøgelser, hvorved der retteligt kan rejses nye spørgsmål til materialet. Ligeledes vil en styrket kronologi kunne anvendes på retrospekte analyser af tidligere udgravet materiale, hvormed også de ældre resultater vil kunne bidrage med ny viden.

Studiet af den samlede middelalderplads og dermed indsigten i hustomternes indbyrdes relationer er ligeledes interessant, for det er meget påfaldende, at der ikke er registreret jordgravede toftegrænser nogen steder på pladsen. Dette repræsenterer en hyppigt iagttaget omstændighed i det sydjyske indlands samtidige bebyggelsesmateriale. Et studie i de manglende jordgravede toftegrænser, og hvad der alternativt erstattede disse afgrænsninger, er allerede igangsat af undertegnede. Den første artikel om denne problematik blev publiceret i 2019 i *Bygning og bolig, gård og toft*, som en følge af forskningstiltaget MiRuDa (Middelalderens Rurale Danmark)², ligesom det blev berørt i undertegnedes bidrag i Fra Ribe Amt 2020 i artiklen *Holsted i middelalderen*.

Noter

¹ Sagen kaldes administrativt HBV 1677 Bavnehøj.

² Grundvad og Poulsen 2019.

Litteratur

Grundvad, Lars & Martin Egelund Poulsen 2019: Grænseløse tofter? Om middelalderlige landbebyggelser i det sydjyske indlad og deres manglende toftegrænser. I: Mette Svart Kristiansen & Charlotte Boje H. Andersen (red.) *Bygning og bolig, gård og toft. Middelalderens rurale Danmark*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 109. Højbjerg, s. 23-34.
 Kanstrup, Marie 2020: AMSreport. ReportID 2457. Aarhus Universitet.

Lars Grundvad, født 1983, cand.mag. i middelalder- og renæssancearkæologi, museumsinspektør ved Museet Sønderkov. Forsker primært i bondestenalder og vikingetid baseret på udgravninger udført af Museet Sønderkov.

Martin Egelund Poulsen, født 1975, mag.art. i forhistorisk arkæologi, museumsinspektør ved Museet Sønderkov. Forsker primært i bondestenalder og ældre bronzealder baseret på udgravninger udført af Museet Sønderkov.